

VIIES PÄIKE

ASTEEDIKIDE UUS AJALUGU

CAMILLA TOWNSEND

TÖLKINUD KRISTJAN TEDRE

ARGO

Originaali tiitel:

Fifth Sun

A New History of the Aztecs

Camilla Townsend

Oxford University Press

Toimetaja Ivika Arumäe

Keeletoimetaja Katrin Ringo

Kujundaja Kaspar Ehlvest

Küljendaja Erje Hakman

Esikaanel: Asteekide tulejumala Xiuhtecuhtli mask. Briti Muuseum.
Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0. Foto © Hans Hillewaert.

„Fifth Sun“ was originally published in English in 2019. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Argo Publishers are solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

„Viies päike“ ilmus algselt inglise keeles 2019. aastal. Selle tõlke valmimise aluseks on leping kirjastusega Oxford University Press. Inglisekeelsest originaalist tehtud tõlke eest on vastutav üksnes kirjastus Argo. Oxford University Press ei kannu vastutust mistahes vigade, väljajätete, ebatäpsuste ega mitmetimõistetavuste eest selles tõlkes ega vastuta sellest tekkida võivate kahjude eest.

© Oxford University Press 2019

Tõlge eesti keelde © Kristjan Tedre ja kirjastus Argo, 2022

www.argokirjastus.ee

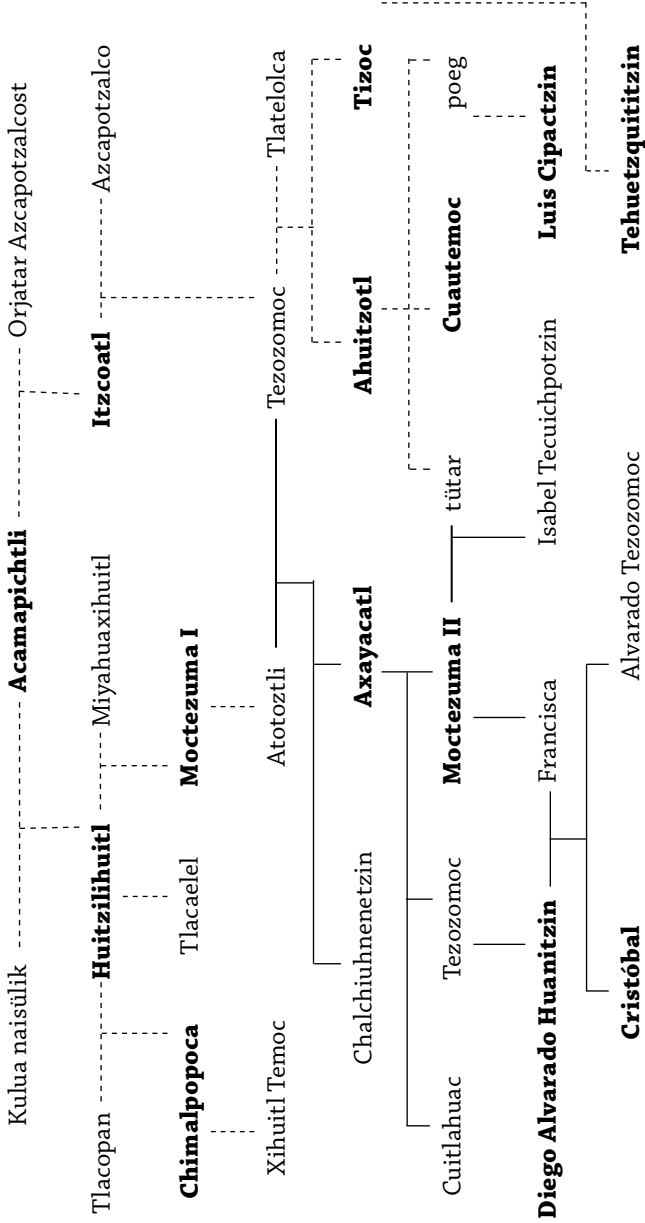
ISBN 978-9916-704-08-0

Trükitud trükikojas Print Best

SISUKORD

Tänuavaldused	7
Sõnastik	10
Terminitest, tõlkimisest ja hääldusest	15
Sissejuhatus	21
1. Teekond Seitsme Koopa juurest (enne 1299. aastat)	38
2. Oru rahvas (1350.–1450. aastad)	64
3. Järvelinn (1470–1518)	98
4. Meie siinsele rahvale võõrad (1519)	134
5. Sõda, mis kõigile sõdadele lõpu teeb (1520–1521)	164
6. Esimesed päevad (1520.–1550. aastad)	193
7. Kriis: indiaanlased hakkavad vastu (1560. aastad)	227
8. Lapselapsed (1570.–1620. aastad)	260
Järelsõna	292
Lisa. Kuidas teadlased asteeke uurivad	297
Märkused	329
Kasutatud kirjandus	395
Illustratsioonid	417
Pilditahvli illustratsioonide allikad	418
Isikunimede register	420

TENOTŠKADE KUNINGLIK PEREKOND

MEHHIKO ORG 1519

SISSEJUHATUS

Mešiika valitsuse liikmed täies lahinguvarustuses.

Mööda paberit libisev sulg krabises vaikselt ja kriuksatas siis, kui see äkitselt viltu tagasi tõmmati, et sõna maha kriiputada. Paberile jäi tindiplekk. Kirjutaja tegi pausi, et mõtteid koguda. Mitte seda polnud tahtnud ta öelda. Ta põrnitses puust laual lebavat heledat köidet. Autor oli põlisameeriklane, sisse-rändajate soost, kes tulid kunagi põhjapoolsetest kõrbetest, kuid tema nüüdset elu ei saanud esivanemate omaga võrreldagi. Oli aasta 1612 ja võretatud akna taga uppusid Ciudad de México tänavad päikesevalgusesse, mis peegeldus värvilistelt kahhelkividelt, metallist uksekoputitelt, siledatelt savitelistest seintelt. Inimesed sagisid mööda, naerdes ja lobisedes, kaupu müügiks pakkudes, lapsi tagant kiirustades, mõned hispaania, teised „mehhiko“ keeles, nagu hispaanlased indiaanlaste keelt nimetasid. Oma varjulises toas tundis don Domingo – ehk Chimalpahin, nagu ta end mõnikord vanavanaisa järgi nimetas – end turvaliselt. Tal oli palju tegemist. Hispaanlaste saabumisest oli möödunud peaaegu sada aastat, kuid tema pead täitvad

tegelased olid elanud kolmsada aastat varem. Ta kuulis neid oma kujutlustes. „Palun,“ anus lüüasaanud pealik meest, kes oli ta alistanud, „halasta mu tütrele.“ „*Xicmotlaocollili yn nochpochtzin.*“ Pealik rääkis asteekide keeles ja don Domingo kirjutas ta sõnad selles keeles üles. Ta uskus lüüasaanud pealikusse, teadis, et too oli kunagi elanud ja hinganud, täpselt sama kindlasti kui Chimalpahin ise praegu elas ja hingas. Tema armastatud vanaema, kes paari aasta eest suri, oli kohe hispaanlaste vallutusretkele järgnenud aastatel väike tüdruk; tema lapsepõlve täitsid vanemad, kes olid oma elu mööda saatnud muudel aegadel, ning seetõttu teadis don Domingo kogu oma olemusega, et need ajad ei olnud müütilised. Ta pöördus, et vaadata oma allikat, vanade narmendavate paberilehtede patakat, millele keegi teine oli paljude aastate tagused sündmused üles tähendanud. Ta üritas tiheda kirja seast õiget kohta kätte leida. Väsinuna mõtles ta korra, et päevatööst aitab, kuid pingutas siis edasi. Tema eesmärk polnud midagi vähemat kui oma rahva ajaloo säilitamine osana maailmapärandist, ja kirja panemist ootasid veel sajad leheküljed.

Mõne Mehhiko püramiidi peadpöörivast kõrgusest alla ronides tekib turistil peaaegu tunne, et ta tajub mõne asteegi printsessi vaimu lähedalolekut. Teine vähem reisihimuline inimene võiks loota, et saab ilmutuse muistsete põlisameeriklaste elust muuseumi külastades – silmitsedes läbi klaasi jahmatavat tulekivist nuga, mille inkrusteeritud türkiisist silmad elavaks muudavad, või imetledes tillukest kuldset konna, kelle kunstnik jäädvustas hüppeks valmistumise hetkel. Kuid raamatukogu riiulite vahel ei ootaks keegi, et kuuleb, kuidas asteegi printsess oma vaenlasi pilkab. Ometi minuga just nii umbes viisteist aastat tagasi juhtus.

Raamatukogusid peetakse üldiselt üpris vaikseteks paikadeks, täitku neid siis haruldaste nahkköidetega riiulid või arvutiteread.

SISSEJUHATUS

Raamatukogu võib aga ka näha kui tardunud häälte maailma, mille jäädvustas ja muutis igavesti kättesaadavaks üks kõigi aegade suurimaid inimsaavutusi – kirjaoskus. Sellest perspektiivist vaadatuna muutub raamatukogu äkitselt vägagi käre- rikkaks. Teoorias sisaldab see killukeksi kõigest jutuaajamistest, mis on eales maailmas peetud. Tegelikuses on mõningaid jutte peaaegu võimatu kuulda. Isegi kui keegi püüab kõigest väest eristada, mida hüüab näiteks asteegi printsess, leiab ta end raske ülesande eest. Me näeme printsessi püramiidi tipus, julma ohvri- rikstoomise ootel, kuid tavaliselt on ta ise vait. Stseenile peale loetud hääl kuulub hispaanlasele, kes jutustab meile, mida neiu tema arvates mõtles ja uskus. Ja printsessi sõnade asemel kuu- leme me munkade ja konkistadooride omi, kelle kirjatööd raamatukogu riuleid täidavad.

Need, kes tahtsid muistsete põlisameeriklaste elu tundma õppida, on põlvkondade kaupa uurinud arheoloogiliste välja- kaevamiste käigus leitud esemeid ja lugenud sõnu, mis pärinevad eurooplastelt, kes hakkasid indiaanlastest kirjutama peaaegu kohe, kui olid nendega kohtunud. Ennekõike just nende allikate põhjal on uurijad oma järeldusteni jõudnud ja neid õigustatult pidanud. See oli aga riskantne ettevõtmine, mis tõi vältimatult kaasa moonutusi. Võrdluseks võib öelda, et teadmisi keskaegsest Prantsusmaast poleks ealeski aktsepteeritavaks peetud, kui need oleksid toetunud ainult mõnekümnele arheoloogide leiule ja sadakonnale ingliskeelsele tekstile – ilma ainsagi ladina- või prantsuskeelse kirjapanekuta. Kuid indiaanlaste puhul on kasu- tatud teistsugust mõõdupuud.

Sel kombel asteekidest loodud pilt on verdtarretav. Tulekivist noad oma inkrusteeritud silmadega, ohvrikiivid ja kolbariilid jätavad kõik mällu kustutamatu jälje. Meie, tänapäeva inimesed, silmitseme neid ja mõtleme siis neile juurde kaasnevad stseenid – öeldud sõnad, muusika ja konteksti. Me näeme vaimusilmas vägivallaorgiaid nagu see, mida kujutab film „Apocalypto“.

Õpikud esitavad samu kujutisi ja selgitavad noortele, et õilsamad pärismaalased ootasid niivõrd julma režiimi käest vabastamist. Samal kombel panevad 16. sajandi hispaanlaste kirjutatud raamatud lugejaid uskuma, et konkistadooride allutatud rahvad olid äärmuseni barbaarsed, et nende tsivilisatsiooni langemine oli Jumala tahe, kuna need kehastasid kõike halba, mida inimloomuses leida võib. Isegi kaastundlikumate vaatelejate kirjutatud raamatuid – mille hispaanlastest autorid elasid kohalikus kogukonnas ja olid nende keelt õppinud – täidab üleolev suhtumine rahvasse, keda nad iialgi päriselt mõista ei suutnud; nad tõlgendasid sündmusi eurooplaste eelduste vaatevinklist ja pidasid indiaanlaste tehtud valikuid parimal juhul kentsakaks.

Asteegid ise ei suudaks end ilmaski ära tunda oma maailma sellise pildi järgi, mis eksisteerib meie loodud raamatutes ja filmides. Nad pidasid end tagasihoidlikuks rahvaks, kes oli raskest olukorrast parimal võimalikul viisil välja tulnud, ilmutas vaprust ja löikas nüüd selle vilju. Nad uskusid, et kõiksus oli varem neljal korral kokku varisenud ja et nad elasid viienda päikese paistel tänu ühe tavalise mehe ebatavalisele vaprusel. Vanemad jutustasid seda lugu lapselastele: „Kui kõikjal valitses pimedus, kui päike polnud veel paistma hakanud ega päev tõusnud, tulid jumalad kokku ja pidasid isekeskis aru.“ Jumalad otsisid pimeduses ringi kobavate väheste inimeste ja loomade seast vabatahtlikku. Nad vajasid kedagi, kes end ära põletaks ja sel kombel uue koidiku tooks. Ette astus mees, kes end väga tähtsaks pidas, ja lubas, et saab sellega hakkama. „Kes veel?“ pärisid jumalad, kuid nende küsimusele vastati vaikimisega. „Mitte keegi ei julgenud, keegi teine ei astunud ette.“

Jumalad pöördusid vaikse mehe poole, kes istus ja kuulas. Tema nimi oli Nanahuatzin (Na-na-UA-tzin). Ta ei pidanud end kangelaseks, kuid nõustus ülesandega varmalt, sest jumalad olid varem tema vastu head olnud. Kaks meest seati ohverduseks valmis, uhke kangelane sai kauneid ja hinnalisi ehteid, kuid

Nanahuatzinile jagus vaid paberist asjakesi, pilliroogu ja männi-okkaid. Viimaks jõudis aeg kätte. Kangelane astus ette. „Leegid lahvatasid kõrgele ja teda haaras õudus. Ta peatus hirmu käes, pööras ringi, läks tagasi ... ta püüdis uuesti ... kuid ei julgenud mingilgi moel seda teha.“ Jumalad pöördusid Nanahuatzini poole ja pöörnitsesid teda. „Ta võttis südame rindu, surus silmad kõvasti kinni ega löönud kõhkleva.“ Ta hüppas. „Tema ihu pragises ja särises.“ Jumalad istusid ja ootasid. „Siis hakkas taevas igal pool punakaks tõmbuma.“ Ja idast kerkis päike, mille eluandvad kiired ulatusid kõikjale. Hooplemata tegi Nanahuatzin ära, mis vaja, et päästa elu Maa peal.¹

Asteegid olid meisterlikud jutustajad ja 16. sajandil, vallutusele järgnenud aastakümnete jooksul, kirjutasid nad üles paljud oma lood. Hispaania mungad õpetasid nende noortele, kuidas helisid ladina tähestiku abil kirja panna, ning tänu sellele uuele vahendile jäädvustasid nad paljusid vanu suulisi ülesastumisi. Hispaanlastel polnud see hoopiski kavas. Vagad mungad õpetasid poistele tähestikku selleks, et nad suudaksid piiblit lugeda ja aidata ristiusu põhitõdesid levitada. Asteekidest õpilased ei lasknud end aga kirjaoskuse rakendamisel piirata. Kirjutamise põhimõtte ei hämmastanud neid, sest nende rahval oli juba olemas standardiseeritud piktograafiliste sümbolite traditsioon, millele tuginedes nad olid ammugi loonud kauneid voldikraamatuid, abiks preestritele ennustamisel ja ametnikele, kes säilitasid kirjapanekuid andamite maksimisest ja maatükkide piiridest. Ükski neist teostest ei pääsenud vallutajate lõketest, kuid asjaolu, et need olid kunagi eksisteerinud, osutus oluliseks: asteegid said kohe aru, kui kasulik oleks see uus foneetiline süsteem kasutusele võtta. Nad said sellega kirja panna kõike, mida soovisid, kirjutades mitte ainult hispaania keeles, vaid jäädvustades ka sõnu ja lauseid nahua keeles.

Oma kodudes varjul, hispaanlaste pilkudest eemal, kirjutasid nahua keeles rääkijad kõige sagedamini üles ajalugu. Enne

vallutamist oli neil traditsioon nimega *xiuhpohualli* (šuu-po-UA-li), mis tähendas „aastaloendust“ või „aastaruannet“, ehkki Lääne ajaloolased nimetasid neid allikaid „annaalideks“. Vanal ajal tõusid väljaõppinud ajalootundjad paleede ja templite vahelistel platsidel rahvakogunemistel püsti ja jutustasid rahva ajaloost. Nende kirjeldus edenes põhjalikult, aastahaaval; draamatilistel hetkedel astusid ette üha uued jutustajad ja kirjeldasid sama ajajärku uuesti, kuni kõik läbivõetud vaatepunktid üheskoos tervest sündmuste jadast ettekujutuse andsid. See mudel matkis nende elu kõigi aspektide roteeruvat, vastastikust iseloomu: nende maailmas jagati ülesandeid või anti neid edasi ja tagasi, et ükski rühm ei peaks kogu aja millegi ebameeldivaga tegelema või siis pidevalt piiramatut võimu nautima. Sellised ülesastumised jutustasid tavaliselt lugusid, mis suuremale kogukonnale huvi pakkusid – pealike võimule tõusmine ja hiljem nende (loomulik või vägivaldne) surm, nende peetud sõjad ja sõdade põhjused, tähelepanu väärivad loodusnähtused ja suured pidustused või õudustäratavad hukkamised. Ehkki mõningaid teemasid eelistati, ei puudunud tekstidel oma isikupära: eri kogukonnad ja eri isikud lisasid uusi üksikasju. Poliitilisi lahkkelisid illustreeris eri mõttekoolkondade liidrite värvikas dialoog. Mõnikord libisesid jutustajad säärase liidrite sõnu esitades koguni olevikku, otsekui esineksid nad näitemängus. Ajuti hõikasid nad küsimusi, millele innukad kuulajad vastama pidid.²

Pärast vallutamist hakkasid ladina tähestiku selgeks saanud noored vanemate räägitut kirja panema, kandes nende sõnad hoolikalt paberile ja säilitades siis kõiteid eraldi riivil või lukustatud laekas – järjekordne populaarne leiutis, mille hispaanlased olid kaasa toonud. Sedamööda, kuidas koloniaalajastu jätkus ja vähemad inimesed vanu aegu mäletasid, muutusid ülestähendus- sed napolisõnalisemaks, pelgalt iga-aastaste suuremate sündmuste kirjapanekuteks. Sellegipoolest jäid autorid visalt truuks tava- pärasele aastast aastasse formaadile, lisades tavaliselt vanaaja

SISSEJUHATUS

kalendri, liikudes lehekülje ülaservast alla või mõnikord pikka riba mööda vasakult paremale. See stiil eitas stereotüüpi, mille kohaselt põlisameeriklased mõtlesid tingimata tsükliliselt, kuna need aastaraamatud olid alati lineaarsed kirjeldused, mis pakkusid teooriaid põhjuste ja tagajärgede kohta, aitasid lugejatel või kuulajatel mõista, kuidas nad olid praegusesse hetke jõudnud, ja õpetasid neile, mida neil tuli minevikust teada, et tulevikku teed leida. Mõned autorid pärinesid asteegi vallutajatest endist, mõned nende sõpradest ja toetajatest, mõned nende vaenlaste seast. Don Domingo Chimalpahin, pärit vallutatud Chalco linnast, oli nende pärismaalastest ajaloolaste seas kõige viljakam ja täitis oma selge käekirjaga sadu lehekülgi, kasutas teiste kirjutatud materjali vallutusajale lähemast perioodist ning ülesastumisi, mida tema jaoks korraldati, et ta need kirja paneks. Päeval töötas ta hispaanlaste teenistuses ühes nende kirikus, kuid õhtune aeg kuulus talle endale.

Liiga kaua on neile annalidele ehk *xiuhpohualli*'dele vähe tähelepanu pööratud. Need on kirjutatud keeles, mida suhteliselt vähesed lugeda oskavad, ning nende lähenemine ajaloole on Lääne inimeste omast küllaltki erinev, nii et neist võib olla raske aru saada. Seetõttu on eelistatud muid allikaid ja nende põhjal on kirjutatud mitmeid suurepäraseid raamatuid.³ Sellegipoolest tasub asteekide ajalooraamatuid hoolega uurida. Nad oskavad kannatlikkuse eest tasuda, just nagu asteekidel endil oli kombeks.

Annaalides kuuleme asteekide kõnet. Nad laulavad, naeravad ja kisendavad. Ilmneb, et maailma, milles nad elasid, ei saa lugeda loomuldasa ebaterveks või kurjaks, ehkki teatavad hetked seda kahtlemata olid. Nad olid poliitika ja kaubanduse juhtimiseks sisse seadnud keerukad ja üpris efektiivsed süsteemid, kuid nad teadsid, et olid vigu teinud. Nad olid oma jumalatele tänulikud, kuigi kaebasid mõnikord nende ebasõbralikkuse üle. Nad kasvasid lapsi, et nood teeksid, mis oli nende rahva jaoks õige, ja häbenesid isekust, kuid aeg-ajalt ilmutasid üksikud tegelased

seda siiski. Nad uskusid sügavalt, et elu tuleb hinnata: nad tantsisid rõõmust, nad laulsid oma laule, nad armastasid nalja teha. Kuid kergemeelsuse, huumori ja iroonia hetkede vahele kiilusid nad liigutavaid või sügavamõttelisi puhkusi. Nad ei talunud koristamata pörandaid, mis näisid viitavat mingile sügavamale puudujäägile. Ennekõike olid nad paindlikud. Kui olukorrad muutusid, näitasid nad ikka ja jälle oma kohanemisvõimet. Nad olid ellujäämise meistrid.

Ühel päeval raamatukogus langesid nahuakeelsed sõnad ühes Chimalpahini tekstis äkitselt õigesse kohta ja ma kuulsin, kuidas asteegi printsess oma vaenlaste peale karjus. Nad olid ta vangi võtnud ja ta nõudis, et ta ohvriks toodaks. Ta kaldus jahmataval moel kõrvale stsenaariumist, mida mind oli eeldama õpetatud. Ta ei ähvardanud oma vaenlasi ega alistunud neile jõhkra vägivalla ohvrina; samuti ei lubanud ta vagatsevalt või fatalistlikult surra, et jumalaid lepitada ja kõiksust tervena hoida. Ta raevutses konkreetse poliitilise olukorra pärast, millest arusaamiseks olin viimaks küllalt palju lugenud, ja ta näitas üles vaprust. Sel hetkel sai mulle selgeks, et inimesed, keda ma nende endi sõnade põhjal tundma õppisin, olid kaugelt liiga keerukad, et mahtuda raamidesse, kuhu neid ammu ajast oli surutud vanadest allikatest – hääletutest arheoloogilistest leidudest ja hispaanlaste tunnistustest – lähtudes. Nende uskumused ja meetodid muutusid sedamööda, kuidas muutusid asjaolud. Üksnes seeläbi, et kuulasin nende endi juttu nende kogetud sündmustest, suutsin neist tõeliselt aru saada. Ma ei saanud läheneda nende maailmale eelarvamusliku arusaamaga sellest, kes nad olid ja millesse uskusid, ning kasutada siis seda arusaamist võtmena kõige nende öeldu ja tehtu tõlgendamiseks. Ainult läbi nende oma ajalookirjelduste liikudes, pöörates terast tähelepanu kõigele,